

НЯКОИ АСПЕКТИ НА ИЗВЪНРЕВОЛЮЦИОННАТА ДЕЙНОСТ НА ВМОРО ПО СПОМЕНИ НА УЧАСТНИЦИ

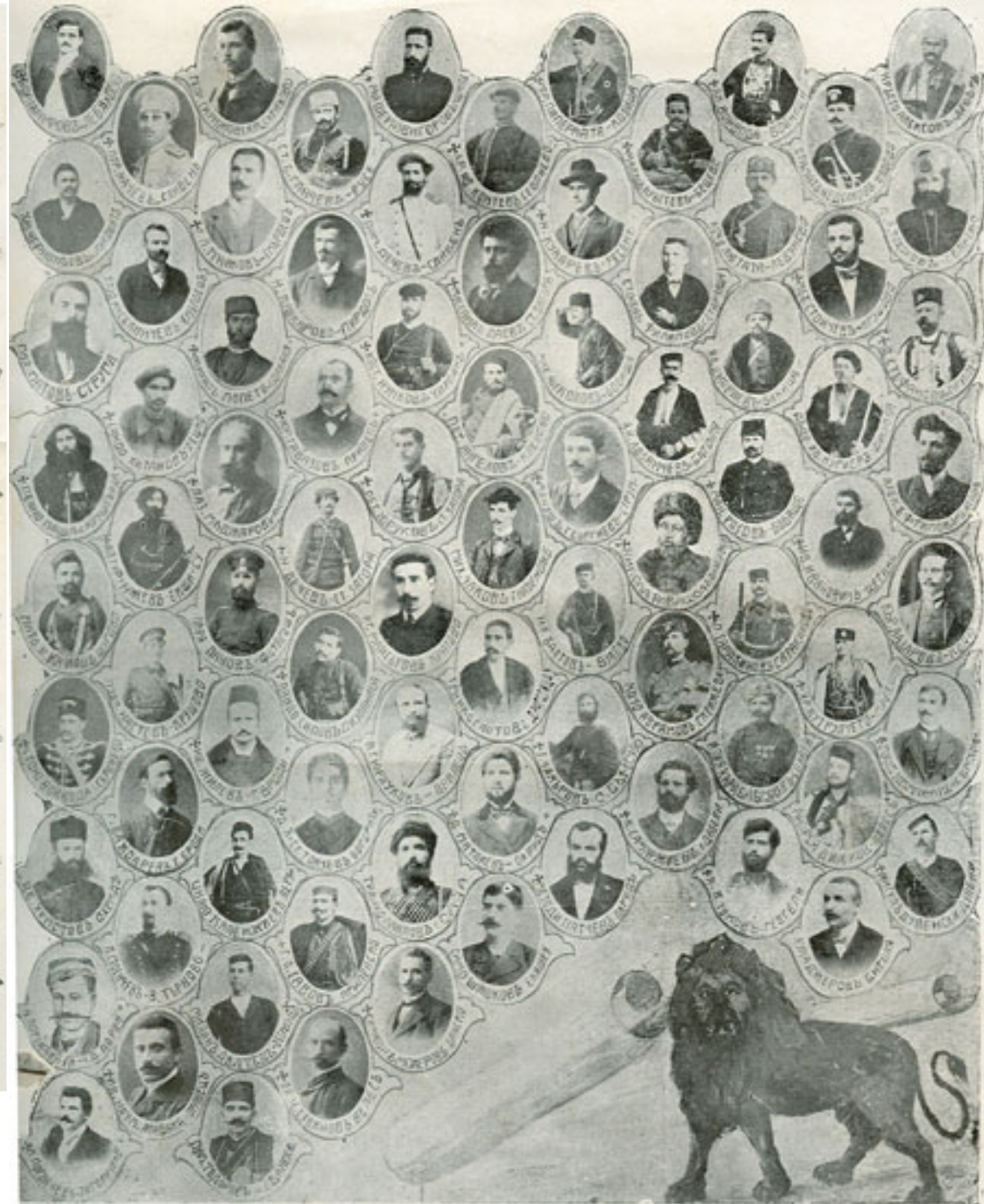
Владимир Станев

Когато в българската историческа литература става дума за Вътрешната македоно-одринска революционна организация, обикновено се използва приповдигнат тон, образът на революционерите е изчистен до блясък, набляга се предимно на тяхната борба за освобождение на Македония и Одринско. Встрани остават някои „мероприятия“ извън сферата на конкретната революционна дейност, а методите на организационните дейци не се коментират, като по правило се приема, че те се оправдават от възвишената цел. Спомените на отделни революционери позволяват да бъде повдигнат краят на завесата. Интересното е, че тези, които са по-необразовани и по-ниско в организационната йерархия, дават по-непосредствени, по-образни и в крайна сметка по-малко идеализирани свидетелства. Колкото и да са несигурни като извори, колкото и да описват частни случаи, спомените все пак дават възможност да се възстанови парче от цялостната картина.

* * *

Табло със снимки на македоно-одринските дейци

В началото на XX век Вътрешната македоно-одринска революционна организация (БМОРК, ТМОРО, ВМОРО) вече е изградила гъста мрежа от комитети в Македония и Одринско, масовизирала се е, появили са се четите, някои войводи са станали легенди, подготвя се Илинденско-Преображенското въстание. Пред Организацията стои сложният въпрос дали да ограничи усилията си само в революционна дейност или да се включи и в други сфери от живота на населението, като по този начин затвърди влиянието си върху него.

Една от новите насоки е създаването на своеобразна съдебна система, като целта е турската власт да бъде компрометирана. На българското население е забранено да прибегва до турските съдилища. При спорове то трябва да се отнася до различни органи на ВМОРО, които правораздават безплатно. По-дребните разпри се решават от т. нар. „малко съдилище“, избираемо на общо селско събрание управително тяло от 4-5 души, а местните чети се занимават с по-сложните. При всяко минаване на дадена чета по селата, тя разглежда по 10-15 случая. Процедурата е проста – войводата е съдия, четниците са съдебни заседатели, няма адвокати, прокурори, събиране на доказателства. И най-заплетените дела се решават бързо – понякога в рамките на един час. Наказанията също са прости – парични глоби, които влизат в селската каса, или бой. За голямо провинение и престъпление наказанието е смърт. Присъдите, наложени от съдебната комисия, се привеждат в изпълнение от местната чета. Недоволните от присъдите могат да обжалват пред околийското управително тяло, а окръжният нелегален или легален комитет е окончателната инстанция.

Новата съдебна институция често е подложена на изпитания. В Демирхисарско две села ангажират цели три години местния войвода с въпроса за спорни ниви, докато на него не му омръзва и нарежда на четниците да стрелят

по общото събрание на селяните. Патроните са халосни, но ефектът е толкова голям, че спорът от само-себе си заглъхва.

Четите се сблъскват с интересни случаи. В село Езерени една мома се сгодила, но годеникът я оставил и се обърнал към друга. Войводата осъжда бащата и момчето да платят 4 турски лири за честта на девойката. При подобен случай през 1902 г. във Воденско Аргир Манасиев направо венчава един младеж насила. Една жена в Демирхисарско, чийто мъж е в Америка на гурбет, забременява, ражда и убива бебето. Жената обаче твърди, че е била изнасилена от някой си Тренче, който, естествено, отрича. Неграмотният войвода Алекс Стефанов трябва да реши този сложен случай пред цялото село. Как е разгадал сложния казус, не става ясно, но решението е следното: „Наказахме невестата с няколко тояги бой, а на Тренче му купих едно шише ракия“.

Организацията се заема с причините, които пораждат проблемите. Ограничена е употребата на кадифе, сърма, коприна, козметика („цървило и белило“). Целта е да се спестят средства за оръжие. Жените в Ресенско, оставащи по 4-5 години сами, защото мъжете им са на гурбет в Цариград, са упреквани от комитетското ръководство в излишна суетност, защото обичат „да се натруфят“ и да ходят с повод и без повод в Ресен. Това им е забранено, а специални хора следят да се спазва нареждането. „Уловените се наказваха коя с по един два шамара за пръв път, коя с четири-пет гроша глоба и др.“, свидетелства Славейко Арсов. Резултатът – „Белене, цървило попрестанаха.“ Под страх от конфискация на много места се забраняват излишните накити в женското облекло, като например големите женски вълнени пояси, киченето със златни и сребърни пари, скъпите затилници и везове на ризите, гerdани с алтъни, гривни, мънистата.

Сватбите също привличат погледа на Организацията с разхищението на големи средства, които младоженците

**Георги Николов Делчев
- Гоце (1872-1903)**

**Михаил (Мише) Развигоров
(1873-1903)**

дават. „Въобще сватбите бяха много масрафлии и трудно бе за момъка да се задоми, а момите оставаха при бащите си до 30 - 35-годишна възраст. Така се стигна до разврат, който се вършеше не само с българи, а и с турци.“ Организацията съкращава времетраенето на сватбите от 3 на 1 ден, а откупът, даван от младоженеца на бъдещия си тъст, е намален между три и пет пъти. Ограничават се даровете – само за родителите и кума, разноските за сватбата трябва да бъдат до 200 гроша, а при годещ да се дава само пръстен. Освен това ВМОРО „забрани... и пиянството, едно за да не се изказват тайни в пияно състояние, а друго пък да не се харчат излишни пари.“

Организацията се намесва и в стопанския живот на населението. Не бива да се купува от турците, дори да е по-евтино. В целия битолски район е забранено на селяните да пазаруват от евреите в града „и това се изпълни **точно**.“ (удебелено в оригинала – В. С.). Точно обратното прави Мише Развигоров в Щип. Самите евреи са много радостни, че Организацията се намесва, защото така ще си приберат някои взимания предсрочно. „На евреина търговец Арон Яков организацията даде на разположение един четник, който да го придружава по селата“, разказва съвременник. Повечето лихви се опрощават, а ако селянинът не може да изплати по-дребна сума – Организацията му я дава, а той се задължава вече към нея.

В Овчеполско ВМОРО издейства момците да получават повече от работодателите си чифликчии, като вдигнат стачка. Забранява се наемането на аргати от други области, усеща се липса на работна ръка и съответно заплатите нарастват. Революционните дейци Михаил Попето и Андон Кьосето се опитват да вдигнат надниците на кюмюрджиите-българи в Кожух планина. На въглищарите е забранено да работят за солунския бей, а когато последният ангажира други български работници, те са прогонени от комитетските

хора със заплахи. Единствено цигани и турци се съгласяват да правят въглища. Андон Кьосето описва какво става с тях: „Обсадихме ги и ги хванахме и им теглихме един сатър. Бяха около 30-40 души. Коня, псета, магарета, мулета, всичко мина под сатър. . . Имаше и 2-3 кучета и тях изтепахме.“ Нещо подобно прави и Яне Сандански, който проваля гроздобера в Мелнишко, тъй като мелничани имали неблагоприятното да откажат да платят наложената им от войводата парична сума.

За бъдат принудени бейовете в Щипско да продават земите си на селяните, им се правят всякакви спънки, „за да се съсипят те икономически . . . и в края на краищата . . . селяните започнаха да изкупуват имотите на бейовете.“ Сумата за това се отпуска от касата на местния комитет. После селяните я възстановяват без лихва в кратки срокове. Нивите се разделят по равно.

Организацията нормира и лихвите на заемите да не бъдат повече от 20% при обичайно 60 до 100%. На места се организират селски земеделски каси, като „четата разглеждаше искането на селянина и потвърждаваше или отхвърляше предявената нужда.“ Местните комитети трябва да проучат и възможностите за съставяне и на производителни и потребителски кооперации, както и да насърчават въвеждането на пчеларство, бубарство, овощарство, птицевъдство, дори да се внесе специализирана литература по тези въпроси, да се укрепи еснафската организация.

В Щипско ВМОРО на практика става съдружник в търговско дружество. А по разпореждане на войводата Мише Развигоров всички предприемачи, които искат да откупят събирането на юшура, трябва да го делят с Организацията. „От друга страна беше внушено на селяните занапред да не укриват нищо . . .“. Но и двата опита са провал – някои, виждайки големите печалби, започват да злоупотребяват, да отказват да делят с ВМОРО и се налага отделни търговци

**Андон Лазов Янев-Кьосето
(1855-1953)**

**Йордан Пиперката
(1870-1903)**

и предприемачи да бъдат екзекутирани за назидание.

Централният комитет (ЦК) позволява емиграцията от Битолско в Америка, като заминаващите трябва да изпълнят някои финансови изисквания на Организацията. Това не важи за другите окръзи.

На тези, които остават, Организацията решава да повиши хигиенното и просветното им ниво. „Взехме мерки да се премахне нечистотията в къщите, па и самите хора да се носят по чисто. . .“, разказва Славейко Арсов. Курници, кочини и бунища трябва да се държат далече от помещенията за живеене, да се следи за чистота по тялото и облеклото. Контролът върху това се възлага на четите, а провинените се наказват от съдилищата на Организацията. Говори се дори за уреждане на аптеки, регулиране на улиците, канализация и др.

В Охридско се забранява на селяните да работят в неделя, на църковните и народни празници – Св. Св. Кирил и Методий, Св. Климент и др. Във Воден, подтиквани от Организацията, всички учители работят безплатно с малограмотни и неграмотни в неделното училище. В Костурско „Заменихме и песните, които дотогава се пееха, песни по арнаудски припев, с български военни и училищни песни.“ В Мелнишко през 1905 г. е решено да има учител във всяко село, първоначалното образование става задължително и за двата пола. ЦК препоръчва да се положат усилия за увеличаване на учителските заплати. От друга страна, в Прилепско през 1908 г. комитетски хора принуждават учителите да прекратят стачката си за високо заплащане.

Във всички тези дейности хората на Организацията трябва да дават личен пример, да имат авторитет. В този смисъл борбата срещу разврата няма особени шансове за успех, след като някои войводи стават известни с разгулния си живот. Дори от легенди като Йордан Пиперката или

Славейко Арсов има оплаквания „заради женски работи“. За охридския войвода Петър Чаулев има сведения, че поддържа връзка едновременно с две учителки от различни села. Едната дори забременява от него и той нарежда да бъде убита, за да прикрие злодеянието си. За щастие това не става, но все пак Битолският окръжен комитет осъжда войводата на смърт, което не му пречи след няколко години да стане член на ЦК. Костурският, а после Охридски войвода Тале Горанов е описан от своя пряк началник като „... суетен, обичаше много да беседва със жените и учителките... Изобщо повече се занимаваше с любов, отколкото да си гледа работата.“ Не е чудно, че самата Организация го екзекутира. В отделни райони някои ръководители са предадени от самите селяни и дори убити заради любовни похождения.

Славейко Арсов (1878-1904)

От някои спомени се вижда, че Солунската афера от 1901 г., довела до залавянето на целия ЦК, е предизвикана от негови технически сътрудници, които в пияно състояние отиват в публичен дом, арестувани са при рутинна проверка на полицията и започват да издават организационните тайни.

Тези, които трябва да учат селяните да се грижат за личната си хигиена, по собственото им призвание изглеждат по следния начин: „От постоянното скитане, почти без почивка, всички бяха пълни с гад.“ Един свидетел отбелязва, че след обиколка из Македония на самия Гоце Делчев „въшки лазят по ръбовете на дрехите му на синджири“.

Не е логично ВМОРО да иска жените да се откажат от украшенията си, след като едва през 1907 г. на четниците в Битолско е забранено да носят накити. Населението дава доста пари за оръжие, но не всички го получават. Както споделя Иван Гарванов: „Много пъти съм чувал от хора, които са внесли доброволно по нещо да казват: „Тю, бре, толкова пари събраха, пък по един револвер не донесоха.“ В Костурско Организацията дължи пари на хората за недоставени пушки и едва през въстанието се отплаща, но не на всички.

Огромната власт, която ВМОРО има, създава и огромна възможност за злоупотреби. Сериозен проблем е, че много ръководители присвояват събраните от населението пари за оръжие. Дори Даме Груев е обвиняван от свои колеги революционни дейци, че „не са му чисти сметките.“ При това положение логично е, че средствата не стигат и Организацията принуждава по-богатите българи да внасят пари. Някои от тях тълкуват наложените им от ВМОРО налози като вид рекет и предпочитат да се обърнат към турските власти. Борещите се за свобода воеводи пък го приемат за предателство, което съответно се наказва със смърт.

Докато някои воеводи като Мише Развигоров се опитват

да помогнат на чифлигарите да подобрят положението си, други като Дзоле Стойчев предпочитат да се сближат с чифликчиите, очевидно срещу материални облаги.

Най-големи привърженици в Организацията на предприятия бойкот срещу гърците в Битолско се оказват конкурентите им български търговци, ханджии и бакали, които имат материална изгода. ВМОРО събира от всеки заминаващ за Америка по един-два наполеона, но някои хора на ВМОРО започват да злоупотребява и с това. Както споделя един от битолските окръжни ръководители, „това заприлича на еничарски времена“.

Яне Сандански (1872-1915)

Методите на доста революционни дейци са прости. Убеждението изисква много усилия, а насилието е значително по-лесно. Основният принцип на войводата Андон Кьосето е: „Стресни, пък после внушавай! От страх ще дойдат при теб и тогава ще им пълниш главата, тогава ще започнат да те гледат право в очи, за да разберат какво искаш, какво ще работят.“ В Демирхисарско селяните се оплакват от войводата Алексо Стефанов „понеже много си служил с бой“.

Но когато ръководството на окръга разследва случая, хората не смеят да свидетелстват лично, очевидно заплашени.

Някои дейци на Организацията са всичко друго, но не и идеалисти революционери. В Мустафа паша (дн. Свиленград) тайни куриери на Организацията са местните контрабандисти, които просто съвместяват и двете дейности. А характеристиката на привлечения лично от Гоце Делчев за терорист Спиро Келеманов, направена от негов приятел, е зашеметяваща: „Той си обичаше – срещне турчин, еврейн – тегли им сатъра, убие ги. Скара ли се с някого – убие го.“

Опростеното, бързо и безплатно съдопроизводство не винаги означава справедливост. Съдебните грешки са фатални в случаите, когато се налагат смъртни присъди. А те са чести, тъй като в Македония животът явно не е особено скъп. Никъде никой не се церемони с предателите, но някои комитетски хора не се затормозяват много с търсенето на твърди доказателства за евентуално изменничество. Дейците на ВМОРО обясняват на населението, че привържениците на конкурентното Революционно братство са „турски шпиони“, „предатели“ и „по-лоши от турците“, което изобщо не е вярно. Ето случай с един предполагаем предател. Войводата Аргир Манасиев си спомня: „В с. Мачуково за шпионин **минаваше** Христо Рибаров.“ (подчертано от мен – В.С.) След като това „доказателство“ му е достатъчно, неговата чета напада къщата на заподозрения, като убива жена му, двамата му сина, двете му дъщери, но самият обект успява да избяга. Има случаи на екзекутирани хора, които после се оказват невинни. При това съдебната система отнема твърде много усилия на Организацията, нужни в други насоки. Затова и през 1906 г. на места тя се опитва да ограничи съдебната си дейност.

Общият конгрес на ВМОРО през 1908 г. в с. Жабокрът се произнася, че културно-икономическата дейност се

извършва без общ план, не е съобразена с местните условия, понякога води до обратни резултати, както става с политиката на бойкот. Решава се действия в тази област да се си изпълняват дотолкова, доколкото не са в разрез с непосредствените революционни задачи. Що се отнася до съдебната дейност „Организацията се стреми за постепенното си освобождаване от гражданското правораздаване, като намира други подходящи начини за съдене.“ Населението пак не трябва да се обръща към турските съдилища, а доколкото е възможно в градовете делата трябва да се гледат от еснафите.

Организацията приема извънреволюционната си дейност като необходим начин да се превърне в „държава в държавата“. Някои нейни идеи не са лишени от смисъл и прилагането им действително би подобрило живота на населението. За съжаление изворите не дават достатъчно данни за резултатите от тази дейност. Дейците на ВМОРО рискуват живота си, а доста и го жертват за свободата на Македония и Одринско. Но някои от тях не се оказват на висотата на своето положение. Поради комбинация от фактори, едва след няколко години работа в културната, стопанска и съдебна сфера тази допълваща дейност е намалена до минимум.

SOME ASPECTS OF THE "EXTERNAL REVOLUTIONARY" ACTIVITIES OF INTERNAL MACEDONIAN ORGANIZATION BASED ON ACTIVISTS' MEMORIES

Vladimir Stanev

Usually depicted in Bulgarian and Macedonian historiography

in a bright heroic manner the Internal Macedonian-Odrin Revolutionary Organization's activity in the beginning of XX century had its dark side as well. On the basis of revolutionaries' memories the author draws some elements in the colorful picture of Organization's policy which aims at imposing some regulations on ordinary people's life and the attempt to build parallel governmental structures such as revolutionary courts for instance. Thus the article provides detail from a kind of activities which were let say "external" compared to Organization's main "internal" revolutionary actions. As a whole the policy under consideration is being neglected by both the Bulgarian and Macedonian historiography.

The Organization made an attempt of establishing its' own courts. The revolutionary justice proved to be far from correct and there were cases when innocent perish and those deserving punishment escaped it. Taxes were collected with the goal of buying arms but sometimes the money went in fighters' pockets. IMORO tried to control public moral imposing penalties for adultery and violation. Since the decisions were left on band leaders' sense of justice there were examples when the violated women were found guilty while men responsible for the crime were found innocent. In this sense the author presents an example of band's leader who decided to punish a woman who blamed a man for not recognizing his fathership over her child. After some "analysis" the revolutionary leader in question imposed punishment over the mother and gave a bottle of *Rakia* to the accused. The revolutionaries also set some restrictions on women's external look sometimes forcing then to give up painting their lips and powdering their faces. Such examples were a little bit contradictory to some of revolutionaries' behavior for the latter liked to appear in public wearing fine decorations and fancy clothes.

V. Stanev concludes that the Internal Revolutionary Organization considered its' non-revolutionary activity as a

necessary way for establishing "a state within the state". Some of IMORO ideas were not without a reason and their implementation would probably improve people's life. Unfortunately the sources do not provide enough evidence about the results achieved by the revolutionaries. The IMORO activists rescued their lives and some of them had sacrificed it for the freedom for Macedonia and Odrin district. But others were not equal to the occasion. Due to a combination of factors after just a few years of activity in the cultural, economic and judicial field these supplementary actions were reduced to a minimum.